

UOT 37

N.E.Əhmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
nargiz_ahmedova@mail.ru

KOMMUNİKATİV BACARIQLARIN MAHİYYƏTİ VƏ GƏLƏCƏK MÜƏLLİMLƏRDƏ ONUN FORMALAŞDIRILMASI

<https://doi.org/10.30546/170899876.72.04.2024.042>

Açar sözlər: *struktur, ünsiyyət, kommunikativ bacarıqlar, refleksiya, informasiya*

Kommunikativ bacarıqların mahiyyəti onun strukturunun müəyyən-ləşdirilməsi ilə sıx bağlıdır. Kommunikativ bacarıqların bir çox elementləri vardır ki, onların aydınlaşdırılması mahiyyətini açmaq üçün çox vacibdir. Müəllimin kommunikativ bacarıqlarının mahiyyət və məzmununun dəqiq müəyyən-ləşdirilməsi baxımından ona müxtəlif münasibətlərin və yanaşmaların öyrənilməsi olduqca vacibdir. Məqalədə bu sahədə tədqiqat aparan bir sıra pedaqoq və psixoloqların fikirlərinə təhlil verilmiş və onlar ümumiləşdirilərək müəyyən nəticə çıxarılmışdır. Problemə dayanıqlı inkişaf kontekstində yanaşılmış və gələcək müəllimlərdə kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasının bir sıra vəzifələri şərh edilmişdir.

Н.Е.Ахмедова

СУЩНОСТЬ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ И ИХ ФОРМИРОВАНИЕ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Ключевые слова: *структура, общение, коммуникативные навыки, рефлексия, информация*

Сущность коммуникативного умения тесно связана с определением его структуры. Существует множество элементов коммуникативных навыков, уточнение которых очень важно для раскрытия их сущности. Очень важно изучить различные отношения и подходы к учителю, чтобы четко определить сущность и содержание его коммуникативных навыков. В статье анализируются взгляды ряда педагогов и психологов, проводящих исследования в этой области, обобщаются и делаются определенные выводы. Проблема рассматривается в контексте устойчивого развития и разъясняется ряд задач по формированию коммуникативных навыков у будущих учителей.

THE ESSENCE OF COMMUNICATIVE SKILLS AND ITS FORMATION IN FUTURE TEACHERS

Keywords: *structure, communication, communication skills, reflection, information*

The essence of communicative skills is closely related to the definition of its structure. There are many elements of communication skills, the clarification of which is very important to reveal its essence. It is very important to study different attitudes and approaches to a teacher in order to clearly define the essence and content of his/her communication skills. The article analyzes the views of a number of educators and psychologists conducting research in this area, and summarizes them and draws certain conclusions. The problem is approached in the context of sustainable development and a number of tasks for the formation of communicative skills in future teachers are explained.

Müşahidə və tədqiqatlar göstərir ki, pedaqoji prosesdə müvəffəqiyyət qazanmaqda başlıca amillərdən biri müəllimin yüksək kommunikativ ünsiyyət bacarıqlarına malik olması və ondan istifadənin texnoloji əsaslarını bilməsidir. Bu baxımdan hələ tələbəlik illərində gələcək müəllimlərdə formalaşdırılması zəruri olan bir sıra keyfiyyətlər içərisində kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılması olduqca mühüm və əsas yerlərdən birini tutur.

Əvvəlcə kommunikativ bacarıqların strukturunun nələrdən ibarət olmasına mütəxəssislərin münasibətlərini nəzərdən keçirək.

S.B.Elkanov kommunikativ bacarıqların aşağıdakı elementlərini qeyd edir: həmsöhbətin qiymətləndirilməsi və anlanması, özünü ifadə etmə, ortaq baxış tapmaq, ünsiyyət prosesini idarə etmək, lazımı düzəlişlər etmək bacarığı [3]. Kommunikativ bacarıqlar nəzəriyyəsinin işlənməsinə xüsusi töhfə vermiş A.V.Mudrik isə kommunikativ bacarıqların strukturunda kommunikativ situasiyanı idarə etmək, yəni mövcud bilik və bacarıqları, ideyaları kombinasiya edərək, ünsiyyət texnikalarını situasiyaya uyğun dəyişdirərək yeni situasiyaya köçürmək bacarığı” [10] kimi qeyd edir. Y.A.Smirnova, K.D.Xalina, T.V.Kapustina kommunikativ bacarıqları insanın kommunikasiya aktına daxil olmağa və ünsiyyətdə qarşıda qoyulan məqsədlərə çatmağa hazır olması kimi nəzərdən keçirirlər [17, s.209-213]. Bu yanaşmaya İ.N.Zotovanın da konsepsiyası yaxındır. O, kommunikativ bacarıqları insanın özü və başqaları haqqında psixoloji bilikləri, ünsiyyət vərdisləri, peşə və şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsirlərin məqsəd və şəraitinə uyğun olaraq səmərəli ünsiyyət qurmağa imkan verən davranış strategiyası kimi səciyyələndirir [5, s.109].

A.A.Leontyev [9] və K.M.Levitan [8] aşağıdakı bacarıqları kommunikativ bacarıqların tərkib hissəsi hesab edirlər: davranışa nəzarət etmək

qabiliyyəti, diqqəti asanlıqla ötürmək bacarığı, sosial persepsiya bacarığı, özünü təqdim etmə bacarığı. İ.V.Voronina həll olunan peşə məsələlərinə görə kommunikativ bacarıqları informasiya (kommunikativ biliklərin mahiyyəti haqqında yeni nəzəri biliklərin mənimsənilməsi, müəllimin peşə fəaliyyətində kommunikativ biliklərin yeri və rolu haqqında nəzəri biliklərin mənimsənilməsi, müəllimin peşə fəaliyyətində telekommunikasiya vasitələrindən istifadə haqqında nəzəri biliklərin mənimsənilməsi), peşə (refleksiya qabiliyyəti, sosial persepsiya bacarığı, şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərin nəzərə alınması, sualları dəqiq və aydın ifadə etmə bacarığı), nəzarət-tənzimləyici (ünsiyyət prosesini təşkil etmək, korreksiya etmək, onu idarə etmək, qarşılıqlı təsirlərin səmərəliliyini qiymətləndirmək bacarığı, kommunikativ bacarıqları həyata keçirə bilmək bacarığı) kimi üç qrupa ayırır [2, s.37-38].

V.A.Kan-Kalik müəllimin kommunikativ bacarıqlarını insanlarla ünsiyyət qurmaq, düzgün ünsiyyət sistemi vasitəsilə təhsilalanlara birgə yaradıcı qabiliyyəti təşkil etmək, ünsiyyəti məqsədyönlü şəkildə təşkil edib onu idarə etmək bacarığı kimi təsvir edir [6, s.12-13].

İ.A.Zimnyaya kommunikativ bacarıqları kommunikativ məsələləri həll etmək, ünsiyyət zamanı etikəti riayət etmək bacarığı, işgüzar ünsiyyət vərdisləri kimi başa düşür [4, s.24]. Q.K.Selevko kommunikativ bacarıqlar dedikdə, kommunikasiyaya daxil olmaq, sərbəst ünsiyyət qurmaq bacarığını nəzərdə tutur [12, s.138]. Y.L.Kolomenski "kommunikativ bacarıqlar" anlayışı altında həmsöhbəti dinləmək, emosional yaşıntı keçirmək, həmsöhbətin diqqətini cəlb etmək, öz fikrinə və başqalarının fikirlərinə tənqidi yanaşmaq" kimi başa düşür [6, s.39].

Qloballaşma proseslərinin dərinləşdiyi bir dövrdə insanların müxtəlif mədəniyyət nümayəndələri ilə birgə işlədiyini nəzərə alaraq, gələcək müəllimlərdə kommunikativ bacarıqların komponenti kimi mədəniyyətlərarası kommunikasiya bacarıqlarının formalaşdırılması zərurəti də əsaslandırılır. Məsələn, V.V.Safonova yazır: "*mədəniyyətlərarası kommunikasiya bacarıqları şəxsiyyətin kommunikativ bacarıqlarının bir hissəsidir*" [11, s.62].

Avropa ölkələri müəlliflərindən F.Bastians və S.Kluge kommunikativ bacarıqlar dedikdə, lingvistik hərəkətlərə əsaslanan müxtəlif kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə başqa insanlarla ünsiyyət zamanı anlaşılmaya nail olma bacarığını nəzərdə tuturlar. Onların fikirlərinə görə, kommunikativ bacarıqlarda söhbəti başlamağa, onu dəstəkləməyə və bitirməyə hazır olmaq, habelə həmsöhbəti dinləyib onu kəsməmək, məlumatların emosional aspektlərini duymaq və müvafiq tərzdə reaksiya vermək qabiliyyətidir [17]. H.Şuler və D.Barthelme, D.Lanq kommunikativ bacarıqları "əlaqə qurub saxlamaq, rolları başa düşüb qəbul etmək, habelə informasiya əldə edib, şərh etmək kimi sosial-koqnitiv vərdislər" hesab edirlər [18].

Göründüyü kimi, xarici tədqiqatlarda kommunikativ bacarıqlar daha çox “hazırolma” kateqoriyası vasitəsilə açıqlanır, yəni emosional-motivasiya aspekti daha çox qabardılır. Kommunikativ bacarıqların strukturunda linqvistik (dil), sosiolinqvistik, sosiomədəni, diskursiv və strateji bacarıqları qeyd edirlər. Linqvistik (dil) bacarıqları mənimsənilmiş dil işarələri və onların birləşdirilməsi qaydalarının köməyi ilə sonsuz sayda dil baxımından düzgün cümlələr qurmaq qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirilir. Sosiolinqvistik bacarıqlar kommunikasiya aktının bu sosiolinqvistik kontekstinə uyğun olan nitqi anlamaq və istehsal etmək qabiliyyəti kimi təsvir edilir. Sosiomədəni bacarıqlar sosiomədəni kontekstə uyğun olan elementlərdən, yəni qayda, adət, norma, stereotiplərdən istifadə etmək qabiliyyəti kimi başa düşülür. Diskursiv bacarıqlar diskurs yaratmaq, yəni mətn yaratmaq üçün sözlərin forma və mənalarını şərh etmək qabiliyyəti kimi şərh olunur. Strateji bacarıqlar kommunikasiyada ritorika və ya pauzanın effektini gücləndirmək lazım gəldikdə, verbal və qeyri-verbal vasitələrdən istifadə etməni nəzərdə tutur.

Göründüyü kimi, yanaşmalar çox müxtəlifdir. Lakin əsas cəhət ondan ibarətdir ki, bu yanaşmaların hamısı bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir və məhz buna görə də onlar arasında ortaq məqamları tapmaq mümkündür. Bu ortaq məqamlarda vurğulanan müddəalardan çıxış etməklə biz ali pedaqoji məktəb tələbələrində formalaşdırılması zəruri olan kommunikativ bacarıqları aşağıdakı kimi xarakterizə edə bilərik: *kommunikativ bacarıqlar peşə fəaliyyəti çərçivəsində pedaqoji məsələlərin və pedaqoji situasiyaların həlli zamanı məhsuldar qarşılıqlı fəaliyyəti həyata keçirməyə imkan verən peşə əhəmiyyətli keyfiyyətlərdən ibarətdir.*

Müəllim peşəsi yüksək səviyyədə kommunikativ bacarıqlar tələb edir. Müəllim peşəsi həm təhsilalanlarla, həm də onların valideynləri, habelə həmkarlarla səmərəli kommunikasiyanın priyom və vasitələrinə mükəmməl şəkildə yiyələnməni tələb edən peşələrdən biridir. Səmərəli kommunikasiya dedikdə, müəllimin təhsilalanlarla, habelə onların valideynləri və həmkarlarla elə bir ünsiyyəti başa düşülür ki, bu, müəllimin pedaqoji prosesdə öz funksiyalarını həyata keçirməsinə şərait yaradır. Fikrimizcə, kommunikativ bacarıqlar müxtəlif (bizim halda pedaqoji) situasiyalarda səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi vasitəsi və başqa bacarıqların formalaşmasının əsasını təşkil edir. Kommunikativ bacarıqlar pedaqoji fəaliyyətin məhsuldarlığının sistem yaradan amili olmaqla həm peşə bilik və bacarıqlarının əldə edilməsinə, həm də müəllimin və onun şagirdlərinin şəxsiyyət kimi inkişafına şərait yaradır.

Kommunikasiyanın əsas vasitələrindən istifadə etməklə informasiya mübadiləsinə həyata keçirmək qabiliyyəti olmadan təlim fəaliyyətini həyata keçirmək, tədris materialını maraqlı, aydın və anlaşıqlı şəkildə izah etmək, təhsilalanlarla emosional təmasları idarə etmək, pedaqoji cəhətdən məqsədə müvafiq qarşılıqlı təsirlər qurmaq, yaranan ziddiyyət və münaqişələri

konstruktiv şəkildə həll etmək, ümumiyyətlə təhsilalanlara tərbiyəvi təsir göstərmək mümkün deyil. Bir sözlə, didaktik bacarıqların olması birbaşa kommunikativ bacarıqların formalaşmasından asılıdır.

Dayanıqlı inkişaf kontekstində pedaqoji ali məktəb tələbələrində kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasını isə biz tələbələrin gələcəkdə uğurlu pedaqoji peşə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lazım olan davamlı keyfiyyətlərə məqsədyönlü yiyələnməsi prosesi kimi başa düşürük.

Kommunikativ bacarıqlar bizim tədqiqatımızda gələcək müəllimlərin peşə səriştəliliyinin tərkib hissəsi kimi çıxış etdiyindən, burada ali pedaqoji məktəb tələbələrində kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması məsələsi ön plana çıxır. Əminik ki, burada məqsəd kimi müvafiq bilikləri ötürməyi götürmək yanlışdır. Bu məqsəd dayanıqlı inkişaf kontekstində gələcək müəllimlərin peşə səriştəliliyinin formalaşdırılması vasitəsilə müəyyən edilməlidir. Bu baxımdan da ali pedaqoji məktəb tələbələrində kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasının məqsədini biz tələbələrin şəxsiyyət kimi maraqlarına və dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğun olaraq pedaqoji profilli mütəxəssis hazırlığının səmərəliliyinin yüksəldilməsində görürük. Bunun üçün ali məktəbdə müvafiq şəraitin yaradılması xüsusi önəm təşkil edir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün mərhələli şəkildə təhsil və dayanıqlı inkişaf naminə təhsil üçün strateji əhəmiyyətli aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməlməsini məqsəduyğun hesab edirik:

- dayanıqlı inkişaf haqqında digər tədris fənləri üçün nəzəri və metodoloji baza rolunu oynayacaq biliklər sisteminin formalaşdırılması, bunun üçün müəyyən xüsusi ixtisas fənlərinin imkanlarının artırılması;

- tələbələrin təfəkküründə insan fəaliyyətinin bir-biri ilə sıx bağlı olan iqtisadi, sosial və ekoloji tərəflərinin bir araya gətirilməsi, ekoloji, sosial və iqtisadi təhlükəsizliyə, dayanıqlı inkişafa dəyər kimi yanaşmanın formalaşdırılması;

- dayanıqlı inkişaf tematikalarını mövcud tədris fənlərinə inteqrasiya etdirməyə və onların məzmununu zənginləşdirməyə imkan verən metodiki təminatın yaradılması, xüsusi kursların tərtib edilməsi;

- gələcək müəllimdə pedaqoji təhsilin nəticələrinə, o cümlədən formalaşdırılmış kommunikativ bacarıqlara emosional münasibətin formalaşdırılması;

- gələcək pedaqoqlarda kommunikativ bacarıqların formalaşma dərəcəsinin diaqnostikası üçün monitoring keçirilməsi və s.

Qeyd edək ki, O.A.Abdulina, V.A.Slastenin və digər bir sıra digər mütəxəssislər onları müəyyən etməyə xüsusi tədqiqatlar aparsalar da [1; 14], pedaqoji kadrların, o cümlədən ali məktəbdə hazırlıq mərhələsində olan gələcək müəllimlərin dayanıqlı inkişaf kontekstində kommunikativ bacarıqlarının formalaşma dərəcəsinin dəqiq meyarları işlənməmişdir.

Araşdırdığımız bu tədqiqatlara əsaslanaraq kommunikativ bacarıqların komponentlərinin (koqnitiv, motivasiya-dəyərlər, refleksiya) formalaşma dərəcəsini nəzərə almağı vacib hesab edirik. Bu komponentlərin hər biri müəyyən göstəricilərin məcmusunda açıqlandığından onların formalaşmasının necə və hansı şəraitin yaradılması hesabına təmin edilməli olduğunu nəzərdən keçirək. Bunu bu komponentlərin mahiyyətini daha dərinləndirən anlamaq və onların gələcək müəllimin kommunikasiya bacarıqlarının formalaşmasında yerinin müəyyən edilməsi üçün vacib hesab edirik.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kommunikativ bacarıqların koqnitiv komponenti ilə bağlı istənilən bacarığın formalaşması yalnız biliklər əsasında mümkündür. Kommunikativ biliklərin formalaşması üçün əsas baza, təməl dayanıqlı inkişaf kontekstində nəzəri dünyagörüşü bilikləri, davamlı təsəvvürlər, o cümlədən, ünsiyyət normalarına müvafiq dialoq aparma, arqumentləşdirmə üsullarına, kommunikasiya priyomlarına, öz hisslərini və düşüncələrini ifadə etmə üsullarına dair biliklərdən ibarətdir. Bu meyarın göstəriciləri gələcək müəllimin dayanıqlı inkişaf haqqında biliklərinin onun baxış və əqidəsinə çevrilməsi, dayanıqlı inkişaf nəminə təhsilin inkişafında maraqlı olmasıdır.

Kommunikativ bacarıqların motivasiya-dəyərlər komponenti gələcək müəllimin ölkəmizin dayanıqlı inkişafa nail olma istiqamətində fəaliyyətə emosional münasibəti nəzərdə tutur. Bunun göstəricilərinə kommunikasiya aktına başlamaq arzusunu (tələbatı), cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı kontekstində müxtəlif hərəkətlərə hazır olmanı aid etmək olar. Bu arzu, tələbat yoxdursa, kommunikasiya da yoxdur. Əslində bu, daha dərin məsələlərə, yəni şəxsiyyətin yönəlişliyi, o cümlədən müəllim peşəsini seçməsinə motivinə gedib çıxır. Seçim və fəaliyyət dayanıqlı inkişafa üz tutan cəmiyyətdə baş verdiyindən bu göstərici dayanıqlı inkişafın ideallarına xidmət edir.

Refleksiya meyarı ünsiyyətdə olan gələcək müəllimlərin motivlərinin, hərəkətlərinin və onların nəticələrinin refleksiyasında öz ifadəsini tapır. Bu komponentə aşağıdakı göstəricilər daxildir: pedaqoji qarşılıqlı təsirlərin əsas qaydalarını nəzərə almaqla informasiyanı səmərəli və konstruktiv şəkildə ötürmək və qavramaq, dialoq, monoloq və refleksiya (öz obrazını yaratmaq, özünüqiymətləndirmə, özünüdərk [13, s.3-12] qabiliyyətləri əsasında öz kommunikativ təcrübəsini zənginləşdirməyə, fəaliyyətinin nəticələrini, peşə baxımından özünütəkmilləşdirmə perspektivlərini və yollarını qiymətləndirmə, öz peşə davranışını korreksiya etmə, kommunikativ bacarıqlarının komponentlərinin inkişaf səviyyəsini qiymətləndirməyə hazır olma.

Qeyd edilən meyar və göstəricilər gələcək müəllimlərin kommunikasiya sahəsində bacarıqlarının formalaşma səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verir.

Gələcək müəllimlərin kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılması sadalanan komponentlərinin bir-biri ilə ayrılmaz şəkildə, sistemli, həmahəng

inkişafında pozitiv dinamika ilə təyin olunur. Eyni zamanda “formalaşma” anlayışının əsas aspektini hansısa bir mükəmməl halın olmaması təşkil edir. Başqa sözlə, bu proses sonsuz və fasiləsizdir. Şəxsiyyətin formalaşması prosesi sonsuz olduğu kimi, gələcək müəllimin kommunikativ bacarıqlarının formalaşması prosesi də sonsuzdur. Buna görə də ali məktəbdə kommunikativ bacarıqların formalaşma səviyyəsinin ali məktəbdə öz pik həddinə çatdığını söyləmək olmaz. Bu bacarıqlar təkmilləşdirilməlidir. Buna görə də tələbələr gələcəkdə özünüinkişafa həvəsləndirmək lazımdır, çünki kommunikativ bacarıqlara nail olma dərəcəsi bir çox mənada tələbələrin motivasiyasından asılıdır.

Cəmiyyət dəyişir, yeniləşir, bilik, bacarıq və vərdislərə verilən tələblər də yeniləşir, yeni mahiyyət və məna kəsb edir. Başlıca məsələ təkcə bilmək, öyrənmək deyil, bildiklərini, bacarıqlarını tətbiq etməyi bacaran, kommunikativ ünsiyyət bacarıqlarından məharətlə istifadə etməyə qadir olan və özünü təkmilləşdirmək, özünüinkişaf yolu ilə öz bacarıq və səriştəsini təkmilləşdirmək, artırmaq marağında və motivində olan şəxsiyyətlər yetişdirməkdir.

Kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması problemi üzrə pedaqoji tədqiqatların təhlili göstərir ki, gələcək müəllimlərdə kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması prosesində bu prosesin səmərəli olması üçün müəyyən pedaqoji şərtlərə əməl etmək lazımdır. İndi həmin şərtlərin təhlilinə keçid edək.

ƏDƏBİYYAT

1. *Абдуллина О.А.* Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О.А.Абдуллина. М.: Просвещение, 1984, 207 с.
2. *Воронина И.В.* Методика использования электронных образовательных ресурсов как средства формирования коммуникативных умений у будущих учителей при изучении мультимедиа и интернет-технологий: дисс. ... канд. педаг. наук. Волгоград, 2018, 137 с.
3. *Елканов С.Б.* Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. Москва: Просвещение, 1989, 189 с.
4. *Зимняя И.А.* Педагогическая психология / И.А.Зимняя. М: Логос, 2004, 384 с.
5. *Зотова И.Н.* Коммуникативная компетентность как аспект социализации личности студента в условиях информатизации общества // Актуальные социально-психологические проблемы развития личности в образовательном пространстве XXI века, Кисловодск, 2006, 109 с.

6. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. Москва: Просвещение, 1987, 190 с.
7. Коломенский Я.Л. Социальная психология. СПб.: ЗАО «Изд-во «Питер», 1999, 244 с.
8. Левитан К.М. Основы педагогической деонтологии: учебное пособие для высшей школы. М.: Просвещение, 1994, 190 с.
9. Леонтьев А.А. Педагогическое общение: Под ред. М.К.Кабардова. М.: Нальчик, 1996, 96 с.
10. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. М.: Педагогика, 1984, 111 с.
11. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В.В.Сафонова, Воронеж, 1996, 62 с.
12. Селевко Г.К. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование, 2004, № 4, с.138-143
13. Сериков В.В. Личностно-развивающее обучение: мифы и реальность / В.В.Сериков // Педагогика, 2007, №10, с.3-12
14. Сластенин В.А. Педагогика: учеб. для студ. высш. учеб. Заведений / В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов. М.: Академия, 2008, 576 с.
15. Смирнова Е.А. Формирование коммуникативной компетентности: Теория и практика проблемы: Монография. Шуя: Весть, 2006, 132 с.
16. Халина К.Д., Капустина Т.В. Коммуникативные способности как фактор успешного общения // Молодой учёный, 2017, №6, с.209-213 URL <https://moluch.ru/archive/140/39460/>
17. Bastians F. & Kluge S. Diagnose sozialer Kompetenzen. Entwicklung eines multimedialen Diagnosesystems zur Erfassung sozialer Kompetenzen. Abgerufen am 01. 1998, März 2020 von <http://www.psych.uni-osnabrueck.de/~runde/dsp/sk.htm>
18. Lang D. Soziale Kompetenz und Persönlichkeit. Zusammenhänge zwischen sozialer Kompetenz und den Big Five der Persönlichkeit bei jungen Erwachsenen (Psychologie Band 61). Landau: Verlag Empirische Pädagogik; Schuler, H., & Barthelme, D. (1995). Soziale Kompetenz als berufliche Anforderung. In B. Seyfried (Hrsg.), „Stolperstein“ Sozialkompetenz: was macht es so schwierig, sie zu erfassen, zu fördern und zu beurteilen? 2009, (76-116). Bielefeld: Bertelsmann / <https://www.fachportal-paedagogik.de/literatur/vollanzeige.html?FId=3084600>

Redaksiyaya daxil olub 22.10.2024